

«ΟΜΟΕΘΝΕΙΣ» ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΗΝ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ «ΣΥΓΓΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ»

ΓΙΩΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ

Μετασοβιετικές διαδρομές και επαναταυτοποιήσεις

Άμεσα συνδεδεμένη με τη ρωσική κρατική παράδοση, τη σοβιετική ιδεολογία και τον απομονωτισμό των μεταπολεμικών δεκαετιών, η απαγόρευση εξόδου από την ΕΣΣΔ προς τη Δύση αιρόταν περιστασιακά για συγκεκριμένες μόνο εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες στα πλαίσια της διπλωματικής και οικονομικής προσέγγισης των σοβιετικών αρχών με δυτικές κυβερνήσεις.¹ Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και οι νέες διεθνείς ισορροπίες που θα διαμορφωθούν με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης θα συνδεθούν, μεταξύ άλλων, με τη φιλελευθεροποίηση και τη διεθνοποίηση των κρατικά ελεγχόμενων εσωτερικών μετακινήσεων, καθώς και με την επαναδιαπραγμάτευση των συλλογικών ταυτοτήτων των σοβιετικών πληθυσμών. «Μετακινήσεις συνόρων πάνω από τους ανθρώπους», τοπικοί εθνικισμοί, πόλεμοι, θεσμικές αλλαγές και οικονομικές αναδιρθρώσεις θα παραγάγουν εντός και εκτός του μετασοβιετικού χώρου αυξημένες και με πολλές κατευθύνσεις μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές οι οποίες με τη σειρά τους θα οδηγήσουν τα κράτη υποδοχής, κάποια από αυτά για πρώτη φορά, στην άρθρωση επίσημων

Η Γιώτα Τουργέλη είναι ιστορικός.

λόγων περί μετανάστευσης και στη χάραξη κρατικών πολιτικών.²

Η «απελευθέρωση» των σοβιετικών πολιτών, σταδιακή κατά τη διάρκεια της περεστρόικα και πλήρης μετά το 1991, έρχεται τελικά σε μια περίοδο κατά την οποία η Δύση θέτει ακόμα πιο αυστηρούς ρυθμιστικούς ελέγχους πάνω στη διασυνοριακή κινητικότητα της εργασίας. Μέσα σε αρνητικές για την παγκόσμια μετανάστευση συνθήκες, παλιές και νέες διασπορές ανακαλύπτουν «ιστορικά» δικαιώματα μετοίκησης σε «εξωτερικές πατρίδες», ενώ τα εθνικά κράτη ευκαιρίες διεύρυνσης των διασπορικών πολιτικών τους. Εβραίοι, εθνοτικά Γερμανοί και Έλληνες «παλιννοστούντες» είναι μεταξύ άλλων πληθυσμών, όπως οι Ίνγκρι-οι Φιλανδοί, οι εθνοτικά Λετονοί, Πολωνοί, κ.ά., εκείνοι οι οποίοι μετακινούνται προνομιακά, στα πλαίσια μια πολιτικής «επανόρθωσης» των εθνικών κρατών απέναντι σε «συγγενείς» αποκλεισμένους εκτός συνόρων. Παράλληλα, «ρωσόφωνοι» πληθυσμοί συνεχίζουν -με νέους ωστόσο όρους- την έξοδό τους από την άλλοτε σοβιετική περιφέρεια προς τη Ρωσία που έχουν ξεκινήσει από τη δεκαετία ήδη του 1960. Μέσα στο μεταλλασσόμενο μετασοβιετικό χώρο οι εθνοτικά Ρώσοι, οι πιο κινητικοί και πολυάριθμοι από όλες τις σοβιετικές εθνικότητες, έχοντας χάσει υλικά πλεονεκτήματα, αλλά και την ασφάλεια του ανήκειν στην κυρίαρχη εθνικότητα, επιλέγουν μαζί με άλλες δυσσαρεστημένες «ρωσόφωνες» κοινότητες να συνδεθούν με τις διασπορικές πολιτικές της Ρωσικής Ομοσπονδίας.³

«Επαναπατρισμός» είναι ο όρος που θα υιοθετηθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης και το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης για να περιγράψει όχι στην κυριολεξία την «επιστροφή» των εν λόγω πληθυσμιακών ομάδων στην «πατρίδα», όσο την προνομιακή ένταξή τους στην εθνική και πολιτική κοινότητα λόγω της «ομογενειακής» ιδιότητας. Τα ίδια τα ενδιαφερόμενα κράτη θα αποδώσουν τη διαδικασία με όρους διαφορετικούς και φορτισμένους ιδεολογικά βάσει του ιστορικού παρελθόντος τους, όπως εβραϊκή «ανάβαση» (*alíγια*), ελληνική «παλιννόστηση», γερμανική «μετεγκατάσταση» (*aussiedlung*), και ρωσική «ακούσια μετανάστευση».⁴ Είναι αυτή ακριβώς η επίσημη αναγνωρισμένη εθνική καταγωγή η οποία θα αποτελέσει και τη βασική ιδεολογική αρχή που θα κατευθύνει -χωρίς απαραίτητα να προκαλέσει- την όλη μεταναστευτική διαδικασία. Ασθενής ως καθημερινό βίωμα και αυτοαντίληψη, θεσμοποιημένη όμως μέσα από την υποχρεωτική αναγραφή της στα εσωτερικά σοβιετικά διαβατήρια, η εθνική ταυτότητα των πρώην σοβιετικών πληθυσμών θα ενεργοποιηθεί από τα «εθνικά κέντρα» με συγκεκριμένες κρατικές πράξεις.⁵ Το Ισραήλ με το Νόμο της Παλιννόστησης (1950) και η Ομοσπονδιακή Γερμανία με το Νόμο των Εκδιωχθέντων και των Προσφύγων BVFG (1953) θα είναι τα πρώτα κράτη που μεταπολεμικά θα απευθύνουν «πρόσκληση παλιννόστησης» προς τους

«ομοεθνείς» τους, πολιτική η οποία μετά τις πολιτικές ανατροπές του 1989-1991 θα αποκτήσει νέες διαστάσεις για τα δύο αυτά κράτη,⁶ και επιπλέον, θα υιοθετηθεί επίσημα από άλλα όπως την Ελλάδα (Ν.2130/1993) και τη Ρωσική Ομοσπονδία (Κώδικας Ιθαγένειας του 1992).

Για πληθυσμούς οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις είχαν επιλέξει -ή υποχρεωθεί- να αφομοιωθούν πολιτισμικά μέσα στην ΕΣΣΔ και αυτοπροσδιορίζονταν στις σοβιετικές αρχές με την «ισχυρή» -αλλά και ρευστή- ρωσική εθνική ταυτότητα προκειμένου να βελτιώσουν την κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάστασή τους, το άνοιγμα των συνόρων και η ευκαιρία για μετανάστευση υπό το προνομιακό καθεστώς του εθνικού μετανάστη θα αποτελέσει ισχυρό κίνητρο για εθνοτική επαναταυτοποίηση.⁷ Για τη «ρωσόφωνη» διασπορά ο επαναπροσδιορισμός της ταυτότητας θα αφορά πλέον την πολιτική ταύτιση της ειδικά με τη ρωσική εθνική επικράτεια και όχι ευρύτερα με την κεντρική -τσαρική και σοβιετική- εξουσία ή τη ρωσική κουλτούρα που ίσχυε στο παρελθόν. Συνδεδεμένες ανατίρρητα με ατομικά σχέδια διασφάλισης και βελτίωσης των όρων ζωής απέναντι στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτειακές προκλήσεις των νεοσύστατων εθνικών κρατών οι συγκεκριμένες μετακινήσεις θα διαφοροποιηθούν από την κλασική μετανάστευση λόγω των ιστορικών συνδηλώσεων και των θεσμικών διευκολύνσεών τους.

Οι μαζικές μεταναστεύσεις «ομοεθνών» πληθυσμών μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, οι πολιτικές από τις οποίες συνοδεύτηκαν, τα ιδεολογήματα με τα οποία περιβλήθηκαν και οι μετασχηματισμοί που επέφεραν στο πεδίο δράσης του σύγχρονου εθνικού κράτους αποτελούν το αντικείμενο μελέτης του συγκεκριμένου άρθρου.

Τέσσερα παραδείγματα σε συγκριτική εξέταση

Η εβραϊκή διασπορά, το αντίστοιχο κλασικό γερμανικό και ελληνικό παράδειγμα, αλλά και η αναδυόμενη «πρωτοδιασπορά» των 25 εκατομμυρίων Ρώσων⁸ μετά την κατάλυση της ομόσπονδης κρατικής εξουσίας αποτελούν την τελευταία δεκαετία όλο και πιο συχνά αντικείμενο συγκριτικής έρευνας από τις κοινωνικές επιστήμες στα πλαίσια της ανασηματοδότησης του διασπορικού φαινομένου και κυρίως της έντονης εργαλειοποίησής του μέσα από την κρατική ρητορεία και πολιτική. Έχοντας επικεντρωθεί για δεκαετίες στη μελέτη της κλασικής οικονομικής μετανάστευσης των «αλλογενών» και σε ζητήματα αφομοίωσης των νέων πληθυσμών, το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον θα στραφεί πλέον και στις μετακινήσεις των «ομογενών», στο συσχετισμό τους όχι μόνο με τις εξελίξεις στα κράτη της μέχρι τότε διαβίωσής τους, αλλά και με τις ιστορικές ιδιαιτερότητες και τις σύγχρονες πραγματικότητες των «εθνικών κέντρων» τους.⁹ Πέρα από τις ποικίλες οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του συγκεκριμένου μεταναστευτι-

κού φαινομένου οι νεώτερες έρευνες θα εστιάσουν σε ενδιαφέρουσες πολιτικές και ιδεολογικές παραμέτρους, όπως: το ρόλο της *αλίγια* στην οικοδόμηση του κράτους του Ισραήλ και στον ανταγωνισμό του με τους Παλαιστινίους και τα όμορα αραβικά κράτη· τη σύνδεση της τύχης των γερμανόφωνων κοινοτήτων της Ανατολικής Ευρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης με το ναζιστικό παρελθόν, τη διαίρεση των δύο Γερμανιών και τις ψυχροπολεμικές πολιτικές επιλογές της Ομοσπονδιακής Γερμανίας· τη μετατροπή σε διασπορά των αποκομμένων ρωσικών μειονοτήτων στο μεταβατικό πολιτικό και οικονομικό χώρο των νέων Δημοκρατιών και, τέλος, την επανασύνδεση της Ελλάδας με την ιστορική της διασπορά σε μια περίοδο βαλκανικής αποσταθεροποίησης και «εθνικής ανασφάλειας».

Συστηματικοί συσχετισμοί ανάμεσα στα παραπάνω παραδείγματα αποφεύγονταν μέχρι πρόσφατα υπό το βάρος της ιστορικής κληρονομιάς και των εθνικών μύθων που συντηρούσε κάθε κράτος. Η επιρροή που ασκούσαν στην ιστορική έρευνα τα εβραϊκά πογκρόμ στη Ρωσία, ο Ναζισμός και το Ολοκαύτωμα και αργότερα οι σταλινικές πολιτικές απέναντι στις μειονότητες της ΕΣΣΔ είχε ως αποτέλεσμα οι τραυματικές εμπειρίες των μειονοτικών πληθυσμών και η πολιτική υποδοχής τους από τα «συγγενή κράτη» να προσεγγίζονται ως «εθνικές ιδιαιτερότητες». Ωστόσο, η συνεξέταση αναδεικνύει παραλληλίες στην ιστορική εξέλιξη του μειονοτικού καθεστώτος των τεσσάρων διασπορών και στις μεταναστευτικές τους διαδρομές μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Ομοιότητες παρουσιάζουν επίσης τα αντίστοιχα εθνικά κράτη στη σύλληψη του έθνους τους και στη συμπερίληψη σ' αυτό συγκεκριμένων «ομοεθνών» πληθυσμών. Παρά τη γεωγραφική τους απόσταση, τη διαφορετική οικονομική, πολιτική και δημογραφική ισχύ και την ιδιαίτερη ιστορική πορεία τους, το Ισραήλ, η Γερμανία, η Ρωσία και η Ελλάδα έχουν υιοθετήσει ευρείς ορισμούς για το έθνος τους και εθνοπολιτισμικά κριτήρια για τη χορήγηση ιθαγένειας, αναγνωρίζοντας ειδικό καθεστώς σε συγκεκριμένους «ομογενείς» μετανάστες.¹⁰

850.000 Ρωσοεβραίοι, 2.600.000 εθνοτικά Γερμανοί, 1.500.000 Ρωσόφωνοι «ακούσιοι μετανάστες» και «πρόσφυγες» από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες και 155.000 Έλληνες «παλινοστούντες», στην πλειοψηφία τους «ποντιακής καταγωγής», θα συνθέσουν την επίσημη αριθμητική εικόνα των εθνοτικών μεταναστεύσεων της δεκαετίας του 1990 από το χώρο της πρώην ΕΣΣΔ.¹¹

Η πολιτική των εθνικών κρατών προς τους «ομογενείς» τους

Η «πρόσκληση» των τεσσάρων κρατών προς τους «ομοεθνείς» τους, πρώην σοβιετικούς πολίτες, για προνομιακή μετανάστευση επικαλείται την εθνική ιδεολογία της ευρείας εθνοπολιτισμικής κοινότητας και του ηθικού χρέους της

«ιστορικής πατρίδας» να προστατεύσει την «ομογένεια» από τις διώξεις ή να τη συνδράμει αναδρομικά για τις διακρισιακές πολιτικές που έχει υποστεί.¹² Η προσφυγή στους «ομογενείς», δηλαδή σε προ-πολιτικούς, φαντασιακούς δεσμούς πραγματικής ή ιστορικής καταγωγής με πληθυσμούς οι οποίοι βρέθηκαν εκτός εδαφικών συνόρων λόγω μετανάστευσης -αναγκαστικής ή εθελουσίας- ή «ιστορικού ατυχήματος», αποτέλεσε πολιτική ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Ευρώπη των εθνικών κρατών και των εθνικισμών που αναδείχτηκαν από τη διάλυση των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών. Το ανήκειν στο γερμανικό *Volk*, στο ελληνικό γένος, στο εβραϊκό έθνος ή πρόσφατα στη *Rossia* (ρωσική επικράτεια) αποδεσμεύτηκε από την εδαφικότητα, συνδέθηκε με το καταγωγικό κριτήριο και με αποδεικτικά στοιχεία, περισσότερο ή λιγότερο αφηρημένα, πάντα όμως ιεραρχημένα ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες και την κυρίαρχη ιδεολογία. Η έννοια του «ομογενούς» διαμορφώθηκε κατ' αντιπαράθεση του «εθνικά άλλου», εξελίχθηκε σε προνομιακή νομική κατηγορία, ασαφώς προσδιορισμένη στα περισσότερα δικαίκα συστήματα και λειτούργησε ως μια ταυτότητα υπό συνεχή διαπραγμάτευση. Απέκτησε ελαστικό περιεχόμενο στον Εβραϊκό Νόμο Παλιννόστησης και ρευστά όρια στη ρωσική περίπτωση για να συμπεριλάβει ακόμα και τη στενή οικογένεια του προσήλυτου στον Ιουδαϊσμό -στην πρώτη περίπτωση- ή οποιονδήποτε πρώην Σοβιετικό πολίτη ήθελε να συνδέσει την τύχη του με τη Ρωσική Ομοσπονδία -στη δεύτερη- ερμηνεύτηκε με την επικουρική συνεκτίμηση της εθνικής συνείδησης στο ελληνικό δίκαιο ιθαγένειας ή της δίωξης λόγω πολιτιστικής ταυτότητας στο Άρθρο 116 του μεταπολεμικού γερμανικού Συντάγματος, επιτρέποντας έτσι την ένταξη στο εθνικό κράτος ή τον αποκλεισμό από αυτό πληθυσμών βάσει ποικίλων πολιτικών σκοπιμοτήτων.¹³

Πέρα λοιπόν από την εθνοπολιτισμική της διάσταση, η εθνοτική μετανάστευση εξυπηρετεί συγκεκριμένες κάθε φορά πολιτικές βλέψεις και κρατικά συμφέροντα· υπαγορεύεται δηλαδή από τις πραγματιστικές εκτιμήσεις των πολιτικών ελίτ του «εθνικού κέντρου» και όχι από τα «ιστορικά δίκαια» των διασπορικών κοινοτήτων. Οι κρατικοί αυτοί σχεδιασμοί όμως εμφανίζονται χωρίς εσωτερική συνοχή και σταθερότητα μέσα στο χρόνο. Επιπλέον, δεν είναι συνεπείς ούτε με τις ιδεολογικές αρχές που επικαλούνται. Κατακερματίζουν συνεχώς την «ομογένεια» με νομικές κατηγοριοποιήσεις και διαφοροποιημένα προνόμια, μεταβάλλουν στην πορεία τους στόχους τους και παρά τη ρητορεία περί «αμφίδρομων σχέσεων» επιδιώκουν τη στράτευση των «ομογενών» υπέρ των «εθνικών συμφερόντων».¹⁴ Στο Ισραήλ παρά τη σιωνιστική επιταγή για ελεύθερη μετανάστευση όλων των Εβραίων, τα κρατικά προγράμματα προς τους Ασκενάζι Ρωσοεβραίους υπήρξαν σαφώς πιο γενναιοδωρα από εκείνα που προσφέρθηκαν στους Εβραίους Αιθίοπες ή παλαιότερα στους Μιζράχι

μετανάστες από τα αραβικά κράτη. Στη Γερμανία τα δεκάεξι συνολικά εκατομμύρια «ομοεθνών» που μετανάστευσαν από την Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ, από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και σήμερα, αναγνωρίστηκαν διαδοχικά ως «πρόσφυγες» και «εκτοπισμένοι» του Πολέμου (*Vetriebenes*), «επαναπατριζόμενοι» της ψυχροπολεμικής περιόδου (*Aussiedlers*) και «ύστεροι επαναπατριζόμενοι» από την πρώην ΕΣΣΔ (*Spätaussiedlers*). Όλοι έτυχαν ευνοϊκής μεταχείρισης, ειδικά όμως για την τελευταία κατηγορία τα προνόμια υπήρξαν λιγότερα και οι προϋποθέσεις χορήγησής τους αυστηρότερες, αφού η Γερμανία είχε πια ενοποιηθεί και ο «κομμουνιστικός κίνδυνος» εξαλειφθεί. Στη Ρωσία οι νομικά καθορισμένοι «ακούσιοι μετανάστες» και «πρόσφυγες» εξασφάλισαν τα πρώτα χρόνια παροχές που καταργήθηκαν στη συνέχεια για τους υπόλοιπους «συμπατριώτες» (*sootchestvenniki*). Οι δύο πρώτες νομικές κατηγορίες περιλάμβαναν όσους «ρωσόφωνους» μετακινήθηκαν στη Ρωσική Δημοκρατία από το 1991 έως και το 2000, επειδή βίωναν την εμπειρία ή το φόβο της δίωξης στον τόπο εγκατάστασής τους είτε διέθεται ρωσική ιθαγένεια («ακούσιοι μετανάστες») είτε στερούσαν αυτής («πρόσφυγες»). Αντίθετα, ο αμφίσημος όρος «συμπατριώτες» περιέγραφε το σύνολο της ρωσικής διασποράς πάνω στην οποία η νέα κρατική ηγεσία ήγειρε πολιτικές αξιώσεις: τους εθνοπολιτισμικά Ρώσους (*Russkie*) αλλά και τις ποικίλες γηγενείς εθνοτικές ομάδες της άλλοτε τσαρικής και σοβιετικής επικράτειας (*Rossiane*) οι οποίες μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ ταυτίζονταν πολιτικά και πολιτισμικά με τη Ρωσία.¹⁵ Στην Ελλάδα, τέλος, οι «παλινοστούντες Ρωσοπόντιοι» απέκτησαν με σχετική ευκολία ελληνική ιθαγένεια, οι «Βορειοηπειρώτες» όμως που μετανάστευσαν την ίδια περίοδο μόνο Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς, και αυτό μετά από μια μακρά περίοδο νομικής αβεβαιότητας.

Η έντονα παρεμβατική πολιτική των εθνικών κρατών στη συγκεκριμένη μεταναστευτική διαδικασία διαφαίνεται και από τον τρόπο που αυτά κατευθύνουν τους εθνοτικούς μετανάστες σε προκαθορισμένες περιοχές εγκατάστασης και συγκεκριμένους τομείς απασχόλησης στοχεύοντας στην εξυπηρέτηση δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών αναγκών. Στη Γερμανία οι «ομογενείς» καταμετρήθηκαν στα διάφορα ομόσπονδα κρατίδια βάσει ποσόστωσης, στη Ρωσία κατευθύνθηκαν σε αγροτικές και αραιοκατοικημένες περιφέρειες της Κεντρικής Ρωσίας και των ανατολικότερων επαρχιών της, ενώ στην Ελλάδα υποστηρίχθηκαν οικονομικά, αρχικά στην «ευαίσθητη εθνικά» Θράκη (1990-1999), αργότερα και στις υπόλοιπες «ζώνες» της επικράτειας με διαβαθμισμένα κίνητρα (Νόμος 2790/2000). Αντίθετα, στο Ισραήλ δοκιμάστηκε η πολιτική της αυτοδιαχειριζόμενης εγκατάστασης των νέων μεταναστών. Αξιοποιώντας την πλούσια εμπειρία από τις μεταναστευτικές εισροές του παρελθόντος και τις γνώσεις για τα κοινωνικο-πολιτισμικά γνωρίσματα της νέας αλίγια, οι κρα-

τικές αρχές εφάρμοσαν το πρόγραμμα της «άμεσης ένταξης» των Ρωσοεβραίων στην ισραηλινή κοινωνία μέσα από την ελεύθερη επιλογή του τόπου εγκατάστασης και του είδους εργασίας τους και με την παροχή ενός γενναιόδωρου «πακέτου» οικονομικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Τελικά, η στεγαστική κρίση και η ανέχεια οδήγησαν τους Ρωσοεβραίους να επιλέξουν όχι μόνο τα αστικά κέντρα, αλλά και τις φτηνές κατοικίες σε αναπτυσσόμενους μεθοριακούς δήμους και σε κατεχόμενες περιοχές, ικανοποιώντας ακόμα μια φορά τα στρατηγικά σχέδια της κυβέρνησης για ανατροπή των δημογραφικών δεδομένων στα σύνορα. Στα υπόλοιπα πάλι τρία κράτη, όταν έγινε αντιληπτό πόσο επιδεινώνονταν οι όροι επιβίωσης των μεταναστών, υποχώρησαν οι κατευθυνόμενες πολιτικές, μαζί με αυτές όμως και οι κρατικές επιχορηγήσεις.¹⁶

Ιθαγένεια, επιδόματα, στεγαστικά μέτρα, νομική υποστήριξη, επαγγελματική κατάρτιση, εκμάθηση γλώσσας, υγειονομική περίθαλψη, ελάχιστη συνταξιοδοτική κάλυψη, αναγνώριση πανεπιστημιακών τίτλων και ευνοϊκή πρόσβαση στα εγχώρια Πανεπιστήμια ή και σε κάποιες περιπτώσεις διορισμός στη δημόσια διοίκηση είναι τα προνόμια τα οποία προσφέρθηκαν στους «παλινοστούντες» στο Ισραήλ, τη Γερμανία, την Ελλάδα και τη Ρωσία, με διαφοροποιήσεις κατά περίπτωση, σε σχέση με το ύψος και τη διάρκεια των παροχών. Όσον αφορά τα τρία πρώτα κράτη, οι «ομογενείς» εντάχθηκαν συμβολικά στο έθνος μέσα από τις επίσημες πράξεις ορισμού τους, την κρατική ρητορεία και τις υλικές παροχές, χωρίς όμως να αποτραπεί η εδραίωση μηχανισμών κοινωνικού αποκλεισμού τους. Το διαφορετικό ανθρώπινο κεφάλαιο που κατείχαν, τα βιώματά τους στις πολιτικοοικονομικές δομές της Σοβιετικής Ένωσης, οι πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες και κυρίως η θεωρούμενη ως «γλωσσική αποεθνοτικοποίησή» τους, ο ανταγωνισμός με τους γηγενείς, τους εγκατεστημένους παλαιότερα «ομογενείς» αλλά και τους σύγχρονους «αλλογενείς» μετανάστες σε συνθήκες φιλελεύθερης οικονομίας και συρρικνωμένου Κοινωνικού Κράτους, δυσκόλεψαν τόσο την επαγγελματική τους αποκατάσταση -υψηλά τα ποσοστά ανεργίας και ετεροαπασχόλησής τους- όσο και την κοινωνική και πολιτισμική τους ένταξη, καταρρίπτοντας έτσι το ιδεολόγημα της εγγενούς αφομοιωσιμότητάς τους. Πίσω από τον κυρίαρχο πολιτικά και κοινωνικά λόγο περί «αυθεντικής» εθνικής ταυτότητας, ανθεκτικής και αμετάλλακτης μέσα στους αιώνες και τις διακηρύξεις περί ομοιογενών εμπειριών και συνεκτικών δεσμών μεταξύ των μελών του έθνους αποκαλύφθηκαν για μία ακόμα φορά συστήματα αξιών και προτύπων συμπεριφοράς που απέκλιναν, κοινωνικές διαδικασίες που παρήγαγαν αποκλεισμούς και κρατικές πράξεις που επιχειρούσαν να τους ανατρέψουν. Κατέστη τελικά σαφές ότι η ενσωμάτωση ακόμα και μιας «ομοεθνούς» μεταναστευτικής ομάδας

στην εθνική κοινωνία δεν μπορεί να θεωρείται ενιαία, γραμμική και δεδομένη. Όπως συμβαίνει με οποιαδήποτε μεταναστευτική εθνοτική ομάδα, ομοιότητες και διαφορές αναδεικνύονται ή υποβαθμίζονται μέσα στην εθνική κοινότητα βάσει της αλληλεπίδρασης των πολιτισμικών σχημάτων και των κοινωνικοοικονομικών δομών της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής, της αλληλοδιαπλοκής ατόμων, θεσμών και ιδεολογιών.¹⁷

Ακόμα λοιπόν και όταν η εθνοτική-εθνική ταυτότητα των «ομοεθνών» μεταναστών αναγνωρίζεται επίσημα από το «συγγενές κράτος» και καταγράφεται στα προσωπικά τους έγγραφα, η κοινωνική ένταξη δεν διασφαλίζεται. Μπορεί δηλαδή οι συγκεκριμένοι «ομογενείς» να χαρακτηρίστηκαν νομικά ως Ισραηλινοί, Γερμανοί και Έλληνες αντίστοιχα, εντούτοις αντιμετώπιστηκαν στην καθημερινότητά τους ως διαφορετικοί, ταυτίστηκαν με τους «Ρώσους» λόγω της γλώσσας και της κουλτούρας τους ή κατηγοριοποιήθηκαν ακόμα περισσότερο με βάση τη συγκεκριμένη Δημοκρατία προέλευσής τους (π.χ. Γεωργιανοί, Καζάχοι, Ουζμπέκοι). Αποτέλεσαν ουσιαστικά μια ενδιάμεση περίπτωση μεταξύ των γηγενών και των «αλλογενών» μεταναστών, μια σαφώς ευνοημένη μεταναστευτική κατηγορία, όχι όμως μια αφομοιώσιμη κοινωνική ομάδα. Η περίπτωση των εθνοτικά Ρώσων είναι βέβαια διαφορετική. Η ρωσοφωνία τους, η κοινή κουλτούρα και οι παράλληλες εμπειρίες στην Σοβιετική Ένωση επέτρεψαν την κοινωνική και πολιτισμική εξομοίωσή τους με τους γηγενείς Ρώσους, η οικονομική ένταξή τους όμως προσέκρουσε στην οικονομική κρίση, την πολιτική αστάθεια και τη θεσμική απειρία της μεταβατικής δεκαετίας του 1990. Τις κρατικές ελλείψεις και δυσλειτουργίες της περιόδου θα υπερκεράσουν σταδιακά τα φιλικά και οικογενειακά δίκτυα, οι «ομογενειακές» οργανώσεις και κυρίως οι πολυπληθείς ΜΚΟ που λειτούργησαν σε ομοσπονδιακό και επαρχιακό επίπεδο.¹⁸

Στους παράγοντες πάντως που καθόρισαν τα αποτελέσματα των κρατικών πολιτικών πρέπει να συνυπολογιστούν: η συχνότητα και το μέγεθος των πληθυσμιακών ροών, η γραφειοκρατική λειτουργία των υπηρεσιών, οι κομματικοί ανταγωνισμοί, η πολιτική δύναμη των «ομογενών», τα παλαιότερα μεταναστευτικά δίκτυα, οι πιέσεις των εθνικιστικών κύκλων, η διεθνής οικονομική βοήθεια και φυσικά η οικονομική συγκυρία. Οι εθνοτικές μεταναστεύσεις του 1990 υπήρξαν πράγματι μαζικές φτάνοντας στα υψηλότερα ποσοστά τα έτη 1990-1995 και προκαλώντας δυσκολίες ένταξης ακόμα και σε κράτη προετοιμασμένα και έμπειρα όπως το Ισραήλ. Το γεγονός ότι το άνοιγμα των συνόρων απελευθέρωσε παράλληλα ένα τεράστιο κύμα «αλλογενών», παράτυπων κατά βάση, οικονομικών μεταναστών κατέστησε δύσπιστες τις εθνικές κοινωνίες απέναντι σε πληθυσμούς οι οποίοι χαρακτηρίζονταν «ομοεθνείς», έδειχναν όμως να μη διαφέρουν από τους υπό-

λοιπους μετανάστες. Ο τρόπος επίσης λειτουργίας και στελέχωσης των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών, ο κατακερματισμός των αρμοδιοτήτων τους σε ποικίλα γραφεία, η υπαγωγή τους σε διαφορετικά Υπουργεία, ο μεταξύ τους ανταγωνισμός, ο καιροσκοπισμός ανώτερων υπαλλήλων, η διαφάνεια και το ύψος των χρηματοδοτήσεων ακύρωναν και τα πιο φιλόδοξα νομοθετήματα, διαψεύδοντας -με άνισο βέβαια τρόπο- τις προσδοκίες των «ομογενών» από την «πατρίδα» και τους θεσμούς της.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η Γερμανία, η Ελλάδα και η Ρωσία άρχισαν να προσανατολίζονται προς μια νέα πολιτική συγκράτησης των διασπορών στα μέρη όπου διαβιούσαν. Συνειδητοποιώντας τη δυσκολία και το κόστος ενσωμάτωσης του πλήθους των προλεταριοποιημένων «παλινοστούτων», ενδιαφέρθηκαν για τη δημιουργία υποδομών και κινήτρων για την απασχόληση και την κοινωνική άνοδό τους στις νέες Δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας. Παράλληλα, επιδίωξαν τη διασφάλιση των μειονοτικών δικαιωμάτων τους και τη διατήρηση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των κοινοτήτων τους με την αποστολή εκπαιδευτικού προσωπικού και υλικού.¹⁹ Στα πλαίσια επίσης της επανεκτίμησης των υπηρεσιών που μπορεί να εξασφαλίσει το εθνικό κράτος από τη διασπορά του, το έθνος όχι απλώς από-εδαφοποιήθηκε εκ νέου αλλά και οικουμενικοποιήθηκε. Ο «απανταχού» ή «Οικουμενικός Ελληνισμός» και ο «Ρωσικός κόσμος» του Πούτιν περιγράφουν σήμερα τη νέα, διευρυμένη σύλληψη της «ομογένειας» η οποία περιλαμβάνει επιπλέον τις ακμαίες μεταναστευτικές κοινότητες της Δύσης με τις οποίες τα «εθνικά κέντρα» επιχειρούν να αναπτύξουν οικονομικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς δεσμούς κατά το πετυχημένο πρότυπο της Εβραϊκής Διασποράς.²⁰

Από τα τέσσερα κράτη, η μεταναστευτική πολιτική του Ισραήλ απέναντι στους «ομοεθνείς» του αποτελεί συνολικά την πιο ανθεκτική στο χρόνο και την πιο επιτυχημένη ως προς τα αποτελέσματά της. Κράτος που οικοδομήθηκε μέσα από τις πολλαπλές *αλίγια*, αλλά και τη συστηματική εκδίωξη των αραβόφωνων Παλαιστινίων, διέθετε πλούσια θεσμική εμπειρία για την υποδοχή των Εβραίων της δεκαετίας του 1990 και σταθερή οικονομική υποστήριξη από ισχυρούς έξω-εδαφικούς θεσμούς (Εβραϊκό Πρακτορείο, Εθνικό Εβραϊκό Ταμείο). Δέχτηκε επίσης ισχυρή πολιτική πίεση από τους ίδιους τους μετανάστες και τα νεοσύστατα ρωσόφωνα κόμματα *Γισραέλ Μπααλίγια* και *Γισραέλ Μπεϊτένου*. Μπορεί λοιπόν να μην αποδυνάμωσε τις κοινωνικο-οικονομικές ιεραρχίες του παρελθόντος και να μην εξασφάλισε την ισότιμη ένταξη των διάφορων μεταναστευτικών ομάδων, κατάφερε όμως να τις ενσωματώσει παρά τις εθνοτικές τους ιδιαιτερότητες και μπροστά στο ανοικτό παλαιστινιακό μέτωπο να διαμορφώσει μια αρκετά ισχυρή ισραηλινο-εβραϊκή ταυτότητα. Με δεδομένες πάντα τις δημογραφικές ανάγκες

για τη φυσική επιβίωση και την ιδεολογική νομιμοποίησή του, το Ισραήλ, όπως διαφαίνεται, θα επιμείνει στην αλίγια και τα επόμενα χρόνια, στοχεύοντας όμως εξ' ανάγκης όχι τόσο στις αφομοιωμένες εβραϊκές κοινότητες της Δυτικής Ευρώπης και του Νέου Κόσμου όσο στις νέες που έχουν δημιουργηθεί στις ίδιες περιοχές από τη μεταναστευση των ισραηλινών πολιτών.²¹

Από την άλλη πλευρά, η Γερμανία σε μια σταδιακή αναθεώρηση της μεταναστευτικής της πολιτικής μετά την ενοποίηση άρχισε να περικόπτει τα προνόμια των «ομογενών» και να αποθαρρύνει τη μετακίνησή τους. Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε μετά το 1989, η υποχώρηση των κοινωνικών παροχών, το πλήθος των μεταναστών και τα κοινωνικο-δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, οι νέοι πολιτικοί συσχετισμοί στην Ευρώπη αλλά και οι έντονες ξενοφοβικές τάσεις της κοινής γνώμης δεν άφηναν περιθώρια για επανάληψη των γενναιοδωρων παροχών της μεταπολεμικής περιόδου. Μετά το 1992 επιτράπηκε ο «επαναπατρισμός» «ομοεθνών» μόνο από την πρώην ΕΣΣΔ, βάσει ποσόστωσης (220.000 ανά έτος μέχρι το 1999 και 110.000 μετά το 2000) και με αυστηρές εξετάσεις γερμανικής γλωσσομάθειας (1996), ενώ ορίστηκε ως έτος ολοκλήρωσης της προνομιακής μεταναστευσης το 2010, με περιθώρια εισόδου στο εξής μόνο στα πλαίσια της οικογενειακής επανένωσης και με την υποχρέωση της επαρκούς γνώσης της γλώσσας από όλα τα μέλη.

Στη Ρωσία το μέγεθος της ρωσικής διασποράς και οι δημογραφικές ανάγκες της χώρας, σε συνδυασμό με τις θετικές οικονομικές προοπτικές της και τις εσωτερικές εξελίξεις στις υπόλοιπες Δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας, θα ενθαρρύνουν ενδεχομένως στο μέλλον πληθυσμιακές μετακινήσεις οικονομικού κυρίως χαρακτήρα και χωρίς τους προνομιακούς όρους της πρώτης δεκαετίας. Ήδη επί προεδρίας Πούτιν έχουν τεθεί οι βάσεις μέσα από θεσμικές πρωτοβουλίες για την καλλιέργεια πολιτισμικών και οικονομικών δεσμών με τις «ρωσόφωνες» κοινότητες και έχουν διαφανεί τάσεις ήπιας πολιτικής διαχείρισης ενός ζητήματος που αποτέλεσε αντικείμενο έντονης πολιτικής ρητορείας, ελλιπούς ωστόσο κρατικού σχεδιασμού από τις κυβερνήσεις Γέλτσιν.²²

Στην Ελλάδα, τέλος, η διαφαινόμενη από την πρώτη δεκαετία αδυναμία -και απροθυμία- σχεδιασμού και εφαρμογής ολοκληρωμένων και ισότιμων πολιτικών ένταξης των «ομογενών» από την πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία έστρεψε γρήγορα το ενδιαφέρον στη συντήρηση των συρρικνωμένων αριθμητικά κοινοτήτων της ιστορικής διασποράς και στην επανασύνδεση με τους μετανάστες της Δύσης. Παράλληλα, οι εσωτερικές πιέσεις για εξορθολογισμό του δικαίου ιθαγενείας υπέρ των πολυάριθμων «αλλογενών» μεταναστών άρχισαν να ωθούν όλο και περισσότερο τη μετάθεση των κρατικών προτεραιοτήτων στην ίδια την κοινωνία, σε ζητήματα συνοχής και ευημερίας της.²³

Ανασημασιοδοτώντας τις έννοιες της διασποράς, της πατρίδας, της παλιννόστησης.

Η εθνοτική μετανάστευση από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς τα «συγγενή» εθνικά κράτη δείχνει εκ πρώτης όψεως να επιβεβαιώνει τις ουσιολογικές προσεγγίσεις του πολιτικού και ακαδημαϊκού λόγου περί διασποράς:²⁴ πληθυσμοί που προσελκύνθηκαν από τις προνομιακές πολιτικές των τσάρων ή βρήκαν καταφύγιο μετά από διώξεις στην ευρύτερη περιοχή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, που άνησαν πολιτισμικά και οικονομικά και διατήρησαν την ιδιαιτερότητα και την αλληλεγγύη τους, αποκλεισμένοι κατά καιρούς σε αφιλόξενα περιβάλλοντα, τερματίζουν το μεταναστευτικό τους κύκλο με τη μαζική «παλιννόστησή» τους στην «προγονική γη» και την προνομιακή μεταχείριση από το «συγγενές κράτος».

Παρά το δυναμισμό στον οποίο παραπέμπει ετυμολογικά ο όρος «διασπορά», η έννοιά της δείχνει τελικά να παγιδεύει τη σκέψη σε στατικά πλαίσια ανάλυσης: ολότητα «χειροπιαστή» -αριθμητικά προσδιορισμένη-, άρα πραγματική, ανέκαθεν εν ζωή, άρα άχρονη.²⁵ Η περιγραφή ωστόσο κάθε διασποράς ως οργανικής, οριοθετημένης κοινότητας που συγκροτείται αποκλειστικά και μόνο βάσει μιας ανιστορικής πρόσληψης της κοινής εθνοτικής καταγωγής, αποσιωπά την έντονη ετερογένεια μεταξύ των ποικίλων πληθυσμιακών ομάδων που την απαρτίζουν, αλλά και τη διαφοροποίηση στο εσωτερικό κάθε μιας από αυτές. Έτσι, ο χρόνος και οι παράγοντες συγκρότησης μιας κοινότητας, οι τοπικές συνθήκες, η γεωγραφική απόσταση από το «εθνικό κέντρο» δημιουργούν διαφορετικές συλλογικές αναπαραστάσεις, βιώματα και δεσμούς, ενώ ο έμφυλος, ταξικός παράγοντας και οι σχέσεις εξουσίας αναδεικνύονται σε καθοριστικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων. Οι συγκρούσεις που εκδηλώνονται στο εσωτερικό της διασποράς, η αλληλόδραση με τις υπόλοιπες κοινότητες της κοινωνίας διαβίωσης και οι ατομικές στρατηγικές καταρρίπτουν τελικά τους ισχυρισμούς περί αναλλοίωτης πολιτισμικής ταυτότητας.²⁶ Η περίπτωση της νεοσχηματιζόμενης ρωσικής διασποράς είναι ενδεικτική: η τεράστια ανομοιογένεια μεταξύ των «ρωσόφωνων» κοινοτήτων των Βαλτικών κρατών, των σλαβικών Δημοκρατιών, του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ως προς το μέγεθος, την πυκνότητα και τη διάρκεια της εγκατάστασης, την εθνοτική συνοχή, την κοινωνική σύνθεση και το βαθμό πολιτισμικής ταύτισης με τη Ρωσία έχουν οδηγήσει πολλούς μελετητές στη διαπίστωση ότι «πρόκειται όχι για μία αλλά για δεκατέσσερις διαφορετικές μεταξύ τους διασπορές», με μέλη περισσότερο ή λιγότερο αφομοιωμένα στο περιβάλλον των νέων Δημοκρατιών.²⁷

Από την άλλη πλευρά, οι μετανεωτερικές ερμηνείες της διασποράς θέτουν σε αμφισβήτηση την ηγεμονική ιδεολογία του εθνικού και εθνοτικού ανήκειν προβάλλο-

ντας τους διεθνικούς δεσμούς (*transnational*) και τις υβριδικές ταυτότητες,²⁸ την ώρα όμως που πολλές σύγχρονες διασπορές αυτοπροσδιορίζονται ως «εθνοτικές-εθνικές» (*ethno-national*), καταφεύγουν συχνά σε εθνικιστικές πρακτικές, κινητοποιούνται πολιτικά και οργανώνονται σε συσσωματώσεις από το «συγγενές» εθνικό κράτος. Η εξάρτηση της ρωσικής διασποράς από τις διαδικασίες εθνικής συγκρότησης εντός του μετασοβιετικού χώρου αποδεικνύει την ισχύ του εθνικού μύθου, ενώ το ίδιο το υπό εξέταση φαινόμενο της εθνοτικής μετανάστευσης ενισχύει τον ηγεμονικό αφήγημα περί διασύνδεσης των διασπορών με μια συγκεκριμένη εθνική επικράτεια που ταυτίζεται με την «πατρίδα».

Η έννοια της πατρίδας πάντως είναι αρκετά διφορούμενη και περίπλοκη για τους ανθρώπους «εν κινήσει» (μετανάστες, πρόσφυγες, διασπορές), ειδικά όμως στην τελευταία περίπτωση η σύγχυση είναι ακόμα μεγαλύτερη, επειδή η πατρίδα επενδύεται ταυτόχρονα με συναισθηματικές, μυθικές, ιστορικές διαστάσεις, παραπέμποντας σε διάφορους τόπους: στην ιστορική κοιτίδα, στον τόπο καταγωγής, στη γενέθλια γη αλλά και στον τόπο διαβίωσης. Αυτό σημαίνει ότι το δυαδικό σχήμα «πατρίδα»-«διασπορά» δεν είναι αυστηρά οριοθετημένο, αντιθέτως μάλιστα, η ίδια η «διασπορά» αποκτά συνήθως την ιδιότητα της πατρίδας, ενώ μέσα στην «πατρίδα» δεν αποκλείεται να γεννηθεί μια νέα διασπορική συνείδηση, κάτι που οφείλεται στο ότι η ισχύς και η διάρκεια των δεσμών με ένα γεωγραφικό και συμβολικό χώρο εξαρτώνται από το χρόνο και από τις συνθήκες που επικρατούν μέσα σ' αυτόν. Είναι χαρακτηριστικό το ότι μετά τη μετανάστευση στα «εθνικά κέντρα» τους οι ρωσόφωνοι Εβραίοι, οι Γερμανοί και οι «Πόντιοι» «ομογενείς» αναδεικνύονται σε τμήμα της ευρύτερης «μετα-κομμουνιστικής ρωσικής διασποράς» η οποία αναπτύσσει συμβολικούς και πραγματικούς δεσμούς με τον χώρο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αναγνωρίζοντάς τον ως «πολιτισμική πατρίδα».

Η πατρίδα λοιπόν από ιερός τόπος, επενδυμένος με μυθολογικές ή θρησκευτικές ιδιότητες (π.χ. Σιών, Πόντος, Γερμανική και Ρωσική Αυτοκρατορία), εξελίχθηκε στα νεώτερα χρόνια σε μια «φανταστική» εθνική κοινότητα που απέκτησε έναν πολιτικό χαρακτήρα (π.χ. Ισραήλ, Ελλάδα, Γερμανία, Ρωσία), χωρίς ωστόσο να χάσει την κοινωνικοπολιτισμική της διάσταση, ως βιωματικού δηλαδή τύπου. Η ισχύς του εθνικιστικού λόγου είναι αυτή που θα αποκρύπτει την αναφορά πολλών ανθρώπων σε πολλούς και επικαλυπτόμενους τόπους και θα επιμένει στην αποκλειστική, «φυσική» ταύτισή τους με μια μόνο γη. Συνεπώς, η πατρίδα όπως η διασπορά και το έθνος δεν πρέπει να προσεγγίζονται ως φυσικές οντότητες ούτε απλώς ως γεωγραφικοί προσδιορισμοί. Αποτελούν κοινωνικές και πολιτικές κατηγορίες που φορτίζονται με ιστορι-

κές μνήμες και ηρωικές/τραυματικές στιγμές προκειμένου να εξυπηρετηθεί το παρόν και να σχεδιαστεί το μέλλον.²⁹

Η κοινωνική κατασκευή της πατρίδας δημιουργεί, όπως είναι φυσικό, νέους μύθους γύρω από την «παλινοστήση» των διασπορικών της πληθυσμών. Στο διασπορικό λόγο η «επιστροφή στη γη των προγόνων» νοηματοδοτείται ως τελεολογική και οριστική. Η πραγματικότητα όμως δείχνει ότι οι εν λόγω πληθυσμοί δεν «επιστρέφουν», αλλά «φεύγουν» από μια «πατρίδα» για να «φτάσουν» σε μια άλλη χωρίς να υποκινούνται από κάποιο συλλογικό εθνικό όραμα. Είναι πρωτίστως οι συγκυρίες στη χώρα διαβίωσης που υποκινούν την έξοδο, όπως, στην περίπτωσή μας, η πολιτική και οικονομική αποδιάρθρωση των μετασοβιετικών Δημοκρατιών, ενώ το ατομικό μεταναστευτικό σχέδιο, η οικογενειακή ευημερία δηλαδή σε μια καπιταλιστική μητρόπολη και οι ευνοϊκές πολιτικές της χώρας «καταγωγής» αποτελούν τους παράγοντες που ενθαρρύνουν την απόφαση.³⁰ Αυξημένες προσδοκίες που διαψεύδονται, ασαφές νομικό στάτους, πολιτισμικές διαφορές που αναδεικνύονται, ιεραρχήσεις, εθνοτικοποιήσεις και ρήξεις που προκαλούνται στο εσωτερικό της «ομογένειας» από το κράτος και την κοινωνία καταρρίπτουν το μύθο της ομοιογένειας, της ενότητας και της ομοψυχίας του έθνους και οδηγούν σε νέες ταυτοποιήσεις. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, η ουσιοκρατική προβολή της ελληνικής καταγωγής τις τελευταίες δύο δεκαετίες μέσα από τον κυρίαρχο -και εθνικιστικό- δημόσιο λόγο υπονομεύτηκε από τις διαφοροποιημένες θεσμικές πολιτικές και τη δυσμενή κοινωνική πραγματικότητα που συνάντησαν οι «ομογενείς» από την Αλβανία και την πρώην ΕΣΣΔ αλλά και τις πολλαπλές πολιτικές ταυτότητας που ανέπτυξαν για να διασφαλίσουν την ένταξή τους.³¹

Παρόλο λοιπόν που η κλασική μετανάστευση είναι εκείνη που θεωρείται κατεξοχήν «ετερογενοποιητική» διαδικασία για τη χώρα υποδοχής και προσεγγίζεται ως «προβληματική» κατάσταση, η «παλινοστήση» αποδεικνύεται συχνά εξίσου «αποσταθεροποιητική». Δεν ενισχύει την εθνική ομοιογένεια της «ιστορικής πατρίδας», αντιθέτως παράγει νέες εθνοτικές υποδιαιρέσεις, αλλά ούτε και αποδεσμεύει από μια «ανωμαλία» την μέχρι τότε κοινωνία διαβίωσης, αφού διαταράσσει τον οικονομικό ιστό και τα δημογραφικά δεδομένα της. Φοβούμενες αυτήν ακριβώς την απορρύθμιση των εθνικών τους βιομηχανιών, οι πολιτικές ελίτ των ανεξάρτητων Δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας προσπάθησαν χωρίς επιτυχία να συγκρατήσουν την έξοδο της ρωσικής τεχνικής και επιστημονικής ιντελιγκέντσας που προκάλεσε η επιδείνωση των συνθηκών ζωής και εργασίας στην περιοχή. Από την άλλη πλευρά, η ρωσοφωνία και η αφομοίωση των πληθυσμών αυτών στο σοβιετικό σύστημα, οι πολιτικές εμπειρίες και οι επαγγελματικές δεξιότητές τους οι οποίες δεν αντιστοιχούν σε εκείνες της νέας κοινωνίας, η εξα-

σθηνημένη θρησκευτική πίστη και τα διαφορετικά πολιτισμικά συστήματά τους ανέδειξαν την έντονη απόκλιση ανάμεσα στις επίσημες ταυτότητες και τον αυτοπροσδιορισμό των κοινωνικών υποκειμένων. Τα μέτρα, άλλωστε, του «συγγενούς κράτους» για τη διευκόλυνση της ενσωμάτωσης των οικογενειών των «ομογενών», όπως η υποχρεωτική εκμάθηση γλώσσας και η επαγγελματική επιμόρφωση, κατέστησαν σαφές ότι οι ιδεολογικές διακηρύξεις δεν αρκούν και ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες μέσα στο νέο περιβάλλον πλήττουν ακόμα και αυτούς που εισέρχονται με «εθνικά διαπιστευτήρια».³²

Το γεγονός, τέλος, ότι οι διασπορές θεωρούνται οι «παραδειγματικές κοινότητες της διεθνικής εποχής»,³³ φαίνεται να επιβεβαιώνεται ακόμα και στην περίπτωση του «επαναπατρισμού» τους. Στην κρατική ρητορεία περί οριστικής «παλιννόστησης» αντιπαράτιθενται για άλλη μια φορά οι ατομικές στρατηγικές των εθνοτικών μεταναστών οι οποίοι στα πλαίσια ενός οικονομικού ορθολογισμού αξιοποιούν τη μεταναστευτική εμπειρία της ζωής τους ή της κοινότητάς τους αλλά και το θεσμικό πλαίσιο κάθε «πατρίδας». Επωφελούνται δηλαδή από τα όποια περιθώρια διπλής ιθαγένειας, τα δίκτυα μεταφοράς, νόμιμα και παράνομα και την εκάστοτε γραφειοκρατία και αναπτύσσουν κάποια κινητικότητα, φυσική (τουριστικές επισκέψεις, εποχική εγκατάσταση, επαγγελματικά ταξίδια) και ηλεκτρονική (επαφή με συγγενείς και συμπατριώτες) για βιοποριστικούς, περιουσιακούς, ή συναισθηματικούς λόγους.³⁴

Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι πληθυσμοί εξελίσσονται σε «κοσμοπολίτες ταξιδιώτες» και «διεθνικούς επαγγελματίες» ούτε ότι αυτή η εμπειρία είναι απαραίτητα θετική.³⁵ Η κινητικότητα, αποθεωμένη στην εποχή της ανάπτυξης του ρόλου του υποκειμένου, της ελευθερίας και της αυξημένης κυκλοφορίας κεφαλαίων, ιδεών και ανθρώπων,³⁶ μπορεί να προσιδιάζει περισσότερο σε μέλη κοινοτήτων οι οποίες ως διασπορικές υπήρξαν «συνηθισμένες» στη μετακίνηση, όμως δεν αποτελεί ούτε γενικευμένη ούτε συνεχή πρακτική. Η πρόσβαση στις παγκόσμιες ροές παραμένει συνάρτηση του οικονομικού, κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ η διατήρηση συστηματικών σχέσεων με το «εδώ» και το «εκεί» δεν υποδηλώνει οπωσδήποτε ταυτόχρονη ενσωμάτωση στις δύο κοινωνίες.³⁷ Αν λοιπόν στην περίπτωση των «ομοεθνών» μεταναστών παρατηρείται μια αυξημένη κινητικότητα ακόμα και μετά την άφιξή τους στο «εθνικό κέντρο», αυτή αφορά κυρίως το εσωτερικό της χώρας, στα πλαίσια αναζήτησης ευνοϊκότερων συνθηκών εγκατάστασης και κυρίως εκμετάλλευσης των θετικών γι' αυτούς κρατικών δράσεων.

Μετασχηματισμοί στην εννοιολόγηση του έθνους και στις λειτουργίες του έθνους-κράτους

Η επανασύνδεση του Ισραήλ, της Γερμανίας και της Ελλάδας με τους αποκλεισμένους «ομογενείς» τους, πρώην

σοβιετικούς πολίτες, αποτελεί ακόμα ένα παράδειγμα χαρακτηριστικό της τάσης πολλών σύγχρονων κρατών να προσφεύγουν στη διασπορά για την άντληση οικονομικών, πολιτικών, δημογραφικών και συμβολικών ωφελημάτων. Η περίπτωση επίσης των 25 εκατομμυρίων εθνοτικών Ρώσων οι οποίοι με την αλλαγή των πολιτικών συνόρων μετατράπηκαν από προνομιακή εθνική ομάδα σε μειονότητες με επισφαλές νομικό στάτους, αμφιλεγόμενο ανήκουν και ασαφή ταυτότητα μέσα στις νεοσύστατες Δημοκρατίες, αναδεικνύει τη δυναμική του εθνικιστικού ανταγωνισμού μεταξύ της «εξωτερικής πατρίδας», του κράτους διαβίωσης και των ίδιων των μειονοτήτων,³⁸ την αλληλοδιαπλοκή του με γεωπολιτικά διακυβεύματα και τον αναβαθμισμένο ρόλο της διασποράς στη χάραξη της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του σύγχρονου εθνικού κράτους. Και τα τέσσερα παραδείγματα ενισχύουν εν τέλει τους ισχυρισμούς ότι ο «παγκοσμιοποιημένος» κόσμος δεν βαδίζει σε ένα «μεταεθνικό αστερισμό»,³⁹ αλλά σε έναν αναμορφωμένο εθνικισμό.

Το έθνος-κράτος λοιπόν, περισσότερο φιλελεύθερο και εμφανώς ετερογενές στην εποχή της έντονης διασπορικής κινητικότητας, μετασχηματίζεται υπό την ταυτόχρονη επιρροή δύο αντίρροπων δυνάμεων. Ως εδαφική ενότητα «από-εθνοτικοποιείται», χάνει πολλές από τις αποκλειστικές λειτουργίες του, ενώ δυσκολεύεται να επιβάλει στο πολυεθνοτικό εσωτερικό του την εθνική ταυτότητα με όρους αφομοίωσης. Από την άλλη πλευρά, το σύγχρονο κράτος καταφεύγει στην έννοια της καταγωγής για να «επαν-εθνοτικοποιήσει» την πολιτική του κοινότητα. Επαναπροσδιορίζει τα κριτήρια του ανήκουν στο έθνος και στην πολιτική κοινότητα αποδεσμεύοντάς τα από την εδαφικότητα και καλλιεργεί σταθερούς δεσμούς με τους «ομοεθνείς»: τους παρέχει διπλή υπηκοότητα και εκλογικά δικαιώματα, επιτρέπει την εκπροσώπησή τους σε κρατικούς θεσμούς, αναγνωρίζει το δικαίωμα «παλιννόστησης», υποστηρίζει οικονομικά, πολιτισμικά, διπλωματικά τις κοινότητές τους.⁴⁰ Υποβαθμισμένος μέχρι πρόσφατα τόσο στον ακαδημαϊκό όσο και στον πολιτικό χώρο ο ενεργός ρόλος των «πατρίδων» στη μεταναστευτική και διασπορική διαδικασία, επαναπροσεγγίζεται σήμερα ως καθοριστικός για την αναμόρφωση του πεδίου δράσης του σύγχρονου έθνους-κράτους. Συνεπώς, οι νέες ρητορικές και οι πολιτικές ταυτότητας που αναπτύσσονται γύρω από τις διασπορές μαρτυρούν την προσαρμοστικότητα του φιλελεύθερου κράτους στις διεθνείς συνθήκες και τελικά τη διατήρηση της ισχύος της εθνικής ιδέας.⁴¹

Το αυξημένο κρατικό ενδιαφέρον για τις διασπορές οι οποίες μέχρι το 1989 διαβιούσαν στο χώρο που καταλάμβανε η ΕΣΣΔ, δεν συνδέεται φυσικά μόνο με την ανάδειξη νέων κρατών, εθνικών ή σε διαδικασία εθνικής συγκρότησης, και τη δυσκολία ταύτισης μεταξύ των πολιτικών-κρατικών και των πολιτισμικών-εθνικών ορίων στην εν

λόγω περιοχής. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν ο σταδιακός εκδημοκρατισμός των κρατών, η εξάπλωση των οικονομικών και τεχνολογικών δικτύων που επέτρεψαν σε μια ποικιλία παραγόντων -τοπικών, διεθνών και διεθνικών- να ασκούν πολιτική επιρροή σε κράτη διαβίωσης και «ιστορικές πατρίδες», καθώς και η εκ νέου αναγωγή του ζητήματος των εθνικών μειονοτήτων σε διεθνές/διακρατικό ζήτημα. Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των μειονοτήτων εξελίχθηκε σε προϋπόθεση ένταξης στους διεθνείς οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, NATO) και σε αντικείμενο λεπτομερούς παρακολούθησης από πολυμερή διεθνή όργανα, όπως την Επιτροπή της Βενετίας.⁴²

Η παρέμβαση ενός κράτους υπέρ των «ομοεθνών» του, πολιτών τρίτου κράτους, συνήθως όμορου, αν και συνιστά αμφισβήτηση της αποκλειστικής δικαιοδοσίας του τελευταίου πάνω στο πολιτικό του σώμα, αναγνωρίζεται υπό προϋποθέσεις από το διεθνές δίκαιο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως αντιστάθμισμα για την αδυναμία απόλυτης ταύτισης των ορίων κράτους και έθνους. Οι «μητέρες-πατρίδες» μπορούν δηλαδή να ρυθμίζουν το στάτους των «ομοεθνών» τους μόνο με διμερείς προσεγγίσεις και με προνοιακά μέτρα που εντάσσονται κυρίως στις συμβολικές πολιτικές της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Όσον αφορά ειδικά τους Νόμους Παλιννόστησης, οι διεθνείς συμβάσεις, αναγνωρίζοντας τη δικαιοδοσία κάθε κυρίαρχου κράτους σε ζητήματα μετανάστευσης και ιθαγένειας, περιορίζονται στη ρητή απαγόρευση της εφαρμογής αρνητικών φυλετικών διακρίσεων και στην αποδοχή της λήψης επανορθωτικών, προσωρινών μέτρων υπέρ κοινωνικών ομάδων που βιώνουν ανισότητες λόγω καταγωγής. Με αυτό ακριβώς το επιχείρημα της θετικής διάκρισης και επιπλέον, με την κρατική ρητορεία περί «επαναπατριsmού» -και όχι μετανάστευσης- και εκπλήρωσης του «ηθικού χρέους» απέναντι στα «αποκομμένα μέλη» του έθνους, το εθνικό κράτος επιχειρεί να «νομιμοποιήσει» την προνομιακή του πολιτική προς τους «ομοεθνείς», να αποφύγει δηλαδή επικρίσεις περί αντιφιλελεύθερης πολιτικής, αλλά και εθνοτικοποιήσεις στο εθνικό του σώμα.⁴³

Αυτή πάντως η εθνοπολιτισμική πρόσληψη του έθνους από τα εξεταζόμενα κράτη δέχεται σήμερα έντονη αμφισβήτηση. Η διάκριση δηλαδή εθνοπολιτισμικού (*ethnic*) και εδαφικού (*civic*) έθνους θεωρείται προβληματική, αφού προσεγγίζει τα έθνη ως ουσιοποιημένες οντότητες και όχι ως μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης η οποία συνδυάζει -σε διαφορετικό βέβαια βαθμό- τόσο πολιτικά όσο και πολιτισμικά κριτήρια για τον προσδιορισμό της ιδιότητας του πολίτη.⁴⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι, με εξαίρεση το Ισραήλ που επιμένει σε εθνοθηρησκευτικά κριτήρια, και τα τρία κράτη έχουν αρχίσει να αναπροσαρμόζουν το δίκαιο ιθαγένειάς τους, υιοθετώντας στοι-

χεία του «δικαίου του εδάφους» και εγκαταλείποντας την προνομιακή πολιτική της «παλιννόστησης».

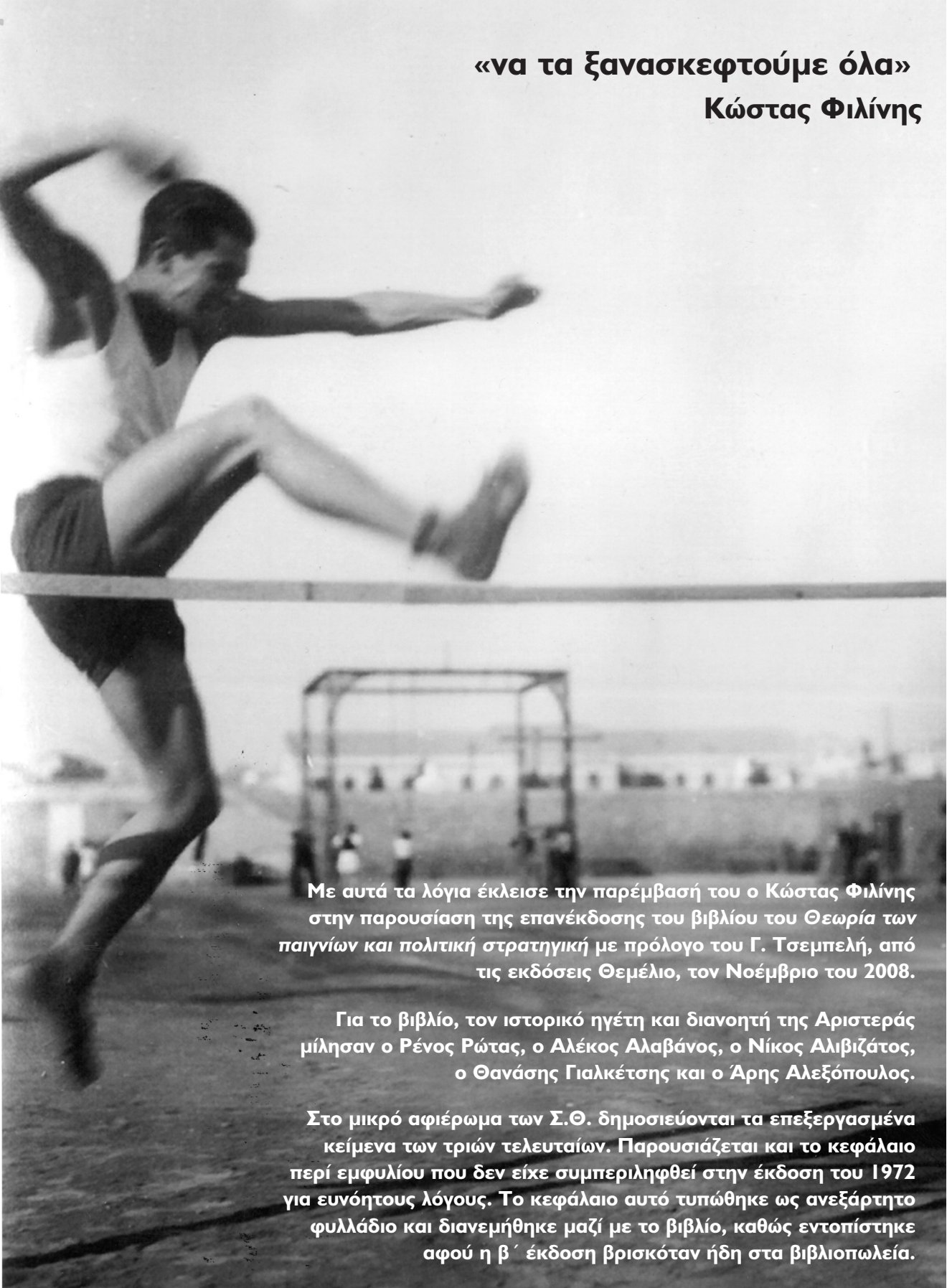
Ο προβληματισμός όμως μετατίθεται πλέον και σε ένα άλλο ζήτημα, στη συμβατότητα της εθνοτικής μεταναστευτικής πολιτικής με τις φιλελεύθερες διακηρύξεις των δημοκρατικών κρατών. Η εθνοτική μετανάστευση δηλαδή, ακόμα και ως μέτρο θετικής διάκρισης, προκαλεί αντιρρήσεις στους νομικούς, πολιτικούς και ακαδημαϊκούς κύκλους, επειδή αντιβαίνει στις αρχές της ισότητας, της ατομικότητας και της ουδετερότητας του κράτους σε ζητήματα κουλτούρας. Φαινομενικά, βέβαια, δεν δημιουργεί αποκλεισμούς συγκεκριμένων εθνικών ομάδων από τη μεταναστευτική διαδικασία, όπως συνέβηκε με τη φυλετική πολιτική που εφάρμοσαν η Αμερική με τις αυστηρές ποσοστώσεις εισόδου για τους μετανάστες από τις νοτιοανατολικές ευρωπαϊκές χώρες (1921 και 1924) και η Αυστραλία με τη μακροχρόνια πολιτική της «Λευκής Αυστραλίας» εναντίον των Ασιατών (μέχρι και τη δεκαετία του 1970). Σε μια εποχή όμως με απαγορευτικές πολιτικές εισόδου και εγκατάστασης για τους οικονομικούς μετανάστες, ακόμα και η εύνοια των «συγγενών κρατών» προς τους «ομογενείς» προκαλεί αντιδράσεις, αφού ισοδυναμεί με έμμεση απόρριψη άλλων μεταναστευτικών ομάδων και με κοινωνικό παραγκωνισμό στο εσωτερικό του κράτους μειονοτικών πληθυσμών. Έτσι λοιπόν, η γενναιόδωρη υποδοχή του γερμανικού κράτους προς τους εθνοτικά Γερμανούς, όπως και της Ελλάδας προς τους δικούς της «ομογενείς» από την πρώην Σοβιετική Ένωση θεωρείται μεγάλη πρόκληση για τις κοινότητες των Τούρκων πρώην «φιλοξενούμενων εργατών» και των Βαλκάνιων μεταναστών αντίστοιχα για τους οποίους εξακολουθούν να ισχύουν αυστηρές προϋποθέσεις πολιτογράφησης. Εντονότερες αντιδράσεις δημιουργεί στο Ισραήλ η *αλίγια*, επειδή αποτελεί πολιτική της οποίας η εφαρμογή δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα -όπως προβλέπεται για κάθε θετική δράση-, αλλά ούτε και αποφεύγει νέους αποκλεισμούς πληθυσμών, όπως των Παλαιστινίων.⁴⁵

Το «από-εδαφοποιημένο» έθνος-κράτος, (μερική αποσύνδεση επικράτειας, εθνικής ταυτότητας και πολιτικής κοινότητας) ή κατά άλλους «επαν-εδαφοποιημένο» έθνος-κράτος λόγω της εισδοχής των «ομοεθνών» στο έθνος και την πολιτική κοινότητα, θέτει λοιπόν σε αμφισβήτηση τη «μεταεθνική θεωρία» η οποία υποστηρίζει ότι μόνο οι υπερεθνικοί θεσμοί και οι ανθρωπιστικές διακηρύξεις εγγυώνται πλέον τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του σύγχρονου πολίτη.⁴⁶ Οι «διασπορικές» πολιτικές, ευρέως διαδεδομένες μετά το 1989, αναδεικνύονται συνεχώς και με νέους τρόπους σε μέσο άσκησης συμβολικής και πραγματικής εξουσίας από τα εθνικά κράτη τόσο στο εσωτερικό τους όσο και στο εξωτερικό. Η εθνοτική μετανάστευση έχει χάσει βέβαια την ιδεολογική βαρύτητα που διατη-

ρούσε στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, ενώ μετά την εμπειρία του 1990 έχει αναδείξει τις «προβληματικές» κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις της. Μπορεί να αποθαρρύνεται στο εξής όλο και περισσότερο, κερδίζουν ωστόσο συνεχώς έδαφος νέες πιο αποτελεσματικές και μακροπρόθεσμες κρατικές πολιτικές οι οποίες στοχεύουν στην οικονομική, πολιτική και πολιτισμική βιωσιμότητα των διασπορικών κοινοτήτων, και μάλιστα, όχι μόνο εκείνων που ανήκουν στο προ-εθνικό παρελθόν κάθε κράτους, αλλά και όσων προήλθαν από τα ίδια τα εθνικά κράτη. Η εξ' αποστάσεως διατήρηση των δεσμών των «ομοεθνών» με την «πατρίδα» φαίνεται τελικά να αναγνωρίζεται και να υποστηρίζεται ως «εθνικά ωφελιμότερη» από τη φυσική μετακίνησή τους προς αυτήν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. Sidney Heitman, «The Third Soviet Emigration, 1948-91», *Refuge* 13, 2, 1993, σ. 5-13.
- 2 Rogers Brubaker, «Citizenship Struggles in Soviet Successor States», *International Migration Review* 26, 2, 1992, σ. 269· Ευτυχία Βουτυρά, «Ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Ετερότητα και παλιννόστηση από την πρώην ΕΣΣΔ στην Ελλάδα: Η περίπτωση των 'Ρωσοποντίων'», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 276.
- 3 Για τη «ρωσική έξοδο» βλ. Rogers Brubaker, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1996, σ. 169-173.
- 4 Anne de Tinguy, «Ethnic Migrations of the 1990s from and to the Successor States of the Former Soviet Union: 'Repatriation' or Privileged Migration?», στο Rainer Münz, Rainer Ohliger (επιμ.), *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*, Frank Cass, Λονδίνο 2003, σ. 112· Ε. Βουτυρά, *ό.π.*, σ. 277.
- 5 Για το ρόλο της εθνότητας στις συγκεκριμένες μεταναστεύσεις βλ. Rogers Brubaker, «Migrations of ethnic unmixing in the 'New Europe'», *International Migration Review* 32, 4, 1998, σ. 1049-1054.
- 6 Για το Ισραήλ, κράτος που οικοδομήθηκε ιδεολογικά και πληθυσμιακά από τους Ασkenάζι σιωνιστές της Ευρώπης, η μαζική άφιξη των Ρωσοεβραίων μετά το 1989 αποτέλεσε το δεύτερο στην ιστορία του μεγάλο μεταναστευτικό κύμα και επιπλέον το πιο επιθυμητό. Βλ. Sammy Smooha, «The mass immigrations to Israel: A comparison of the failure of the Mizrahi immigrants of the 1950s with the success of the Russian immigrants of the 1990s», *Journal of Israeli History* 27, 1, 2008, σ. 1-27. Το άνοιγμα των συνόρων επέτρεψε επίσης στις γερμανόφωνες κοινότητες των κομμουνιστικών κρατών να επωφεληθούν πραγματικά από το νομικό πλαίσιο των *aussiedlers* το οποίο κατά τις ψυχροπολεμικές δεκαετίες λειτουργούσε κυρίως ιδεολογικά. Βλ. Amanda Klekowski von Koppenfels, «Politically Minded: The Case of Aussiedler as an Ideologically Defined Category» http://www.gesis.org/download.php?url=/fileadmin/upload/dienstleistung/fachinformationen/servicepublikationen/sofid/Fachbeitrage/Migration_2002-1.pdf (τελευταία επίσκεψη 18/1/2010).
- 7 Για το σοβιετικό σύστημα των εσωτερικών διαβατηρίων και τα περιθώρια ελευθερίας του βλ. R. Brubaker, *Nationalism reframed...*, *ό.π.*, σ. 23-54·
- 8 Πρόκειται για όσους είχαν δηλώσει ως ρωσική την εθνικότητά τους στην τελευταία σοβιετική απογραφή του 1989 και με τη διάλυση της ΕΣΣΔ μετατράπηκαν σε πολίτες των 14 ανεξάρτητων Δημοκρατιών. Για τον προβληματισμό ως προς την εξέλιξη των «ρωσόφωνων» κοινοτήτων των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών σε «ρωσική διασπορά» βλ. Pal Kolsto, «Territorialising diasporas. The case of Russians in the Former Soviet Republics», στο Ajaya Kumar Sahoo, Brij Maharaj (επιμ.), *Sociology of diaspora: a reader*, vol. 1, Rawat Publ, Τζαϊπούρ/Νέο Δελχί 2007, σ. 396-424· Natalya Kosmarskaya, «'Russian Diasporas' in the Light of Identity: Conceptualising Position of the Russian-Speakers in the Post-Soviet States», στο Lisa Anteby-Yemini, William Berthomiere, Gabriel Sheffer (επιμ.), *Les diasporas. 2000 ans d'histoire*, Presses Universitaires de Rennes, 2005, σ. 335-345.
- 9 Βλ. ενδεικτικά: Rainer Münz, Rainer Ohliger (επιμ.), *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*, *ό.π.*· Takeyuki Tsuda (επιμ.), *Diasporic Homecomings. Ethnic Return Migration in Comparative Perspective*, Stanford University Press, Καλιφόρνια 2009· William Berthomiere, Christine Chivallon (επιμ.), *Les diasporas dans le monde contemporaine. Un état des lieux*, Karthala- MSHA, Παρίσι 2006· Lisa Anteby-Yemini, William Berthomiere, Gabriel Sheffer (επιμ.), *Les diasporas...*, *ό.π.*.
- 10 Christian Joppke, *Selecting by origin. Ethnic migration in the liberal state*, Harvard UP, Κέμπριτζ, MA, Λονδίνο 2005, σ. 162-170· Dimitris Christopoulos, «Greece», στο Rainer Baubock, Eva Ersboll, Kees Groenedijk, Harald Waldauch, *Policies and Trends in 15 European States*, τ. 2: Country analyses, Amsterdam University Press, Imiscoe Series, Άμστερνταμ 2006, σ. 255-290· Kay Hailbronner, «Germany», στο Rainer Baubock, Eva Ersboll, *κ.ά.*, *ό.π.*, σ. 213-252· Marlène Laruelle, «La question des Russes du proche-étranger en Russie (1991-2006)», *Les Études du CERI* 126, 2006, σ. 20-22 <http://www.ceri-sciencespo.com/publication/etude/etude126.pdf> (τελευταία επίσκεψη 18/1/2010).
- 11 Για τα στατιστικά στοιχεία βλ. Rainer Ohliger, Rainer Münz, «Diasporas and Ethnic Migrants in Twentieth-Century Europe: A Comparative Perspective», στο R. Münz, R. Ohliger (επιμ.), *ό.π.*, σ. 12-13· Moya Flynn, «Returning Home? Approaches to Repatriation and Migrant Resettlement in Post-Soviet Russia», στο R. Münz, R. Ohliger (επιμ.), *ό.π.*, σ. 174· Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *Η μεταναστευτική πρόκληση*, ΕΕΔΜ, Παπαζήσης, Αθήνα 2007, σ. 224-225.
- 12 C. Joppke, *ό.π.*, σ. 23-25.
- 13 Για τον ορισμό του «ομογενούς» σε Ελλάδα και Γερμανία βλ. Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Ιθαγένεια και πολιτογράφηση στην Ελλάδα της μετανάστευσης: (αντι)φάσεις μιας αδιέξοδης πολιτικής», στο Μίλτος Παύλου, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Κριτική, Αθήνα 2004, σ. 303-337· για το περιεχόμενο της εβραϊκότητας βλ. C. Joppke, *ό.π.*, σ. 176-181, 197-204· για τη ρωσική ταυτότητα βλ. Pal Kolsto, *ό.π.*, σ. 398-402, 409-412.
- 14 Λίνα Βεντούρα, «Κράτος, έθνος και ομογένεια: 1974-2001», στο Μίλτος Παύλου, Αθηνά Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και Μειονότητες. Λόγος και Πολιτικές*, ΚΕΜΟ, Αθήνα (υπό έκδοση).
- 15 Για το περιεχόμενο των όρων βλ. αναλυτικά Βλ. M. Flynn, *ό.π.*, σ. 174· R. Brubaker, *Nationalism reframed...*, *ό.π.*, σ. 142-145.
- 16 Για τις μεταναστευτικές πολιτικές του '90 και τα αποτελέσματά τους ανά κράτος βλ. αναλυτικά: William Berthomiere, «Integration and the Social Dynamic of Ethnic Migration: The Jews from the former Soviet Union in Israel» στο R. Münz, R. Ohliger (επιμ.), *ό.π.*, σ. 338-354· David Rock, Stefan Wolff

«να τα ξανασκεφτούμε όλα» Κώστας Φιλίνης

Με αυτά τα λόγια έκλεισε την παρέμβασή του ο Κώστας Φιλίνης στην παρουσίαση της επανέκδοσης του βιβλίου του *Θεωρία των παιγνίων και πολιτική στρατηγική* με πρόλογο του Γ. Τσεμπελή, από τις εκδόσεις Θεμέλιο, τον Νοέμβριο του 2008.

Για το βιβλίο, τον ιστορικό ηγέτη και διανοητή της Αριστεράς μίλησαν ο Ρένος Ρώτας, ο Αλέκος Αλαβάνος, ο Νίκος Αλιβιζάτος, ο Θανάσης Γιαλκέτσης και ο Άρης Αλεξόπουλος.

Στο μικρό αφιέρωμα των Σ.Θ. δημοσιεύονται τα επεξεργασμένα κείμενα των τριών τελευταίων. Παρουσιάζεται και το κεφάλαιο περί εμφυλίου που δεν είχε συμπεριληφθεί στην έκδοση του 1972 για ευνόητους λόγους. Το κεφάλαιο αυτό τυπώθηκε ως ανεξάρτητο φυλλάδιο και διανεμήθηκε μαζί με το βιβλίο, καθώς εντοπίστηκε αφού η β' έκδοση βρισκόταν ήδη στα βιβλιοπωλεία.